

С. В. Кульчицький

Демократичного централізму принцип

ДЕМОКРАТИЧНОГО ЦЕНТРАЛІЗМУ Принцип – сукупність засад організації побудови та діяльності деяких суспільних інституцій. Послідовно впроваджувався у життя КПРС, підконтрол. їй держ. і громад. організацій, а також «братніх партій» в ін. країнах. Зміст поняття визначався у статуті КПРС низкою вимог, дотримання яких повинно було забезпечити орган. поєднання централізму та демократизму – виборність усіх керів. органів партії знизу доверху; розвиток внутріпарт. демократії: період. звітність парт. органів перед своїми парт. організаціями і вищими органами у парт. ієрархії, регулярне проведення зборів первин. парт. організацій, конф. і з'їздів, пленумів парт. комітетів, зборів активу з розгортанням критики й самокритики; сувора парт. дисципліна, підкорення меншості більшості, безумовна обов'язковість рішень вищих органів для нижчих. В. Ленін, автор Д. ц. п., вважав його гол. умовою формування партії нового типу. Характерно, що чл. РСДРП не змогли відразу оцінити всі небезпеки, пов'язані із запровадженням Д. ц. п. На 2-му з'їзді РСДРП (1903), де розгорілася принцип. боротьба між прихильниками В. Леніна і Ю. Мартова, багато часу зайняло обговорення представленого В. Леніним парт. статуту. Проте мартовці зосередилися на критиці першого параграфу («чл. партії вважається кожен, хто визнає її програму і підтримує партію як матеріал. засобами, так і особистою участю в одній з парт. організацій»), свою ред. якого В. Леніну вдалося провести тільки 1905 на 3-му з'їзді РСДРП, а всі ін., включаючи Д. ц. п., були прийняті без особл. зауважень. Організація, розбуд. на основі Д. ц. п., порівняно з ін. політ. партіями кін. 19 ст. дійсно ставала партією нового типу, однак за структур. побудовою та ієрархією нагадувала середньовічні реліг. ордени. Цілковита підпорядкованість нижчих інстанцій вищим утворювала жорстку систему, зовні замасковану проявами демократизму. Постулат «більшість завжди права» не мав нічого спільного з реальністю. Вимога проводити у життя рішення більшості не давала опозиц. меншості можливості виявити власну думку й підривала осн. мотив об'єднання людей за політ. інтересами, що зумовлював появу партій. Цілковита залежність рядових членів від лідерів перетворювала останніх на вождів, які не стільки керували діяльністю партії, скільки використовували її як інструмент для реалізації власних влад. амбіцій. Проте вожді повинні були мати харизму, щоб впливати на маси не тільки за допомогою організац.

заходів, але й ідеологічно і на емоц. рівні. Хоча сформульов. у парт. статуті більшовиків декларація про орган. поєднання централізму і демократизму залишилася лише побажанням, штуч. поєднанням непоєднуваних якостей, вона відіграла у житті партії важливу роль, зокрема допомогла вижити у підпіллі. Опинившись після падіння самодержавства в умовах легал. діяльності, лєнін. партія здобула істотну перевагу над ін. політ. силами знач. мірою завдяки суворій внутр. дисципліні. З приходом до влади вона почала перебудовувати або заново створювати на засадах Д. ц. п. потрібні їй держ. органи, включаючи силові (ЧК, міліція, армія), з тим, щоб зробити підконтрол. і керованим усе суспільство. Політики (навіть великого масштабу) не змогли відразу оцінити небезпеку Д. ц. п. Багато хто з них вважав, що орган. поєднання централізму і демократизму за певних умов є можливим. В. Винниченко, який 1920 погодився увійти до складу керівництва КП(б)У й уряду УРСР, за місяць перебування в Харкові та Москві побачив, що окремої КП(б)У не існує, а є тільки РКП(б) в Україні, яка діє винятково в інтересах центру. У відкритому листі до своїх однодумців на еміграції осн. рисою політики більшовиків він визначив абсолют. централізм як у партії, так і в усіх галузях її діяльності (екон., держ., політ., нац. та ін.), проте зауважив, що внутр.-парт. життя може стати кращим, якщо абсолют. централізм замінити демократичним.

Одна з найбільш відомих у більшовиків опозиц. течій, відстоюючи порушені, на її думку, статутні положення, назвала себе групою демократ. централізму. Після приходу до влади більшовики перетворилися на держ. партію – політ. структуру тоталітар. типу, яка контролювала всі форми організов. сусп. життя. Завдяки Д. ц. п. це перетворення відбулось у своєрід. формі: розшаруванням на дві взаємопов'язані структури – зовн. і внутр. партію. Зовн. партія була багатомільйон. організацією з усіма ознаками звич. (хоча й монополюсно існуючої) політ. партії, внутр. – номенклатур. організацією з особливо жорсткою дисципліною і влас. життєвим побутом, яка складалася з кер. усіх структур. одиниць суспільства (окрім реліг.). Номенклатуру формували парткоми різних рівнів. Кандидатури кер. парткомів рекомендували парткоми вищого рівня, що у 1920-х рр. викликало певні протести. У парт. середовищі навіть виник термін на позначення цього негатив., як вважалося, явища – «призначенство». Однак з часом вибори кер. за рекомендацією вищих компарт. інстанцій стали традиц., хоча іноді, на посади нижчого рівня, парт. осередки могли обирати кер. з влас. ініціативи (найчастіше – у первин. організаціях). Настрої і побажання чл. партії, що брали участь у виборах парт. кер., враховувались у рекомендаціях вищих парт. інстанцій за умови, якщо вони не суперечили їх намірам і цілям. У згаданому вище листі В. Винниченко гол. особливістю партії, побуд. на засадах Д. ц. п., вважав наявність двох сторін діяльності: формал. (програм.) і реал. (дійс.). Оскільки така партія виконувала, перш за все, функції інструмента влади, офіційно декларована як вища формал. (програм.) сторона у системі діючої влади підпорядковувалась реал. (дійс.). Зокрема, вищим виразником волі партії, за її статутом, вважався з'їзд, що насправді був маріонеткою в руках ЦК партії та органів, використовуваних ним для організації з'їзду.

Виступаючи як вища парт. установа у перервах між з'їздами, ЦК визначав кандидатури делегатів чергового з'їзду, його порядок денний, доповідачів і делегатів, які мали обговорювати доповіді, а також контролював вибори нового складу чл. ЦК, Центр. контрол. і ревізій. комісій, тому політ. боротьба на парт. з'їздах велася тільки безпосередньо у ЦК. При цьому ретельно витримувався перший пункт вимог, що висувалися Д. ц. п. – виборність усіх керів. органів партії знизу доверху. Навіть поставивши себе над партією і суспільством, Й. Сталін змушений був на кожному парт. з'їзді заново проходити всі етапи висування на посаду ген. секр. ЦК, починаючи від процедури обрання делегатом черг. з'їзду. Хоча склад ЦК завжди обирали шляхом таєм. голосування, організаторам вдавалося утримувати з'їзд під контролем, про що свідчать бездоганно підготовлені протоколи вибор. комісій. За спогадами тих, хто брав участь у підрахунку голосів під час виборів нового складу ЦК на 17-му з'їзді ВКП(б), який відбувся у січні–лютому 1934, проти обрання Й. Сталіна проголосувало бл. 300 делегатів, проте в опубл. офіц. документах це не відображено. Формально зберігаючи статутне значення вищого виразника волі партії у перервах між з'їздами, ЦК втратив реал. владу після утворення його керів. органів – політбюро, оргбюро і секретаріату (на чолі з ген. секр.). Проте керівні органи ЦК, в руках яких зосередилась необмежена влада над партією, державою і суспільством, не набули формально-юрид. значення. Всі їхні рішення автоматично вважалися рішеннями ЦК. Пленум ЦК (засідання чл. у повному складі) проявив свою статутну владу поза сферою компетенції керів. органів ЦК лише при розгляді питань про зняття М. Хрущова з посади 1-го секр. ЦК у 1957 і 1964. Апарат ЦК, де була зосереджена вся повнота влади, посідав не передбачене парт. статутом й унікал. за значенням місце. Від лєнін., а особливо – сталін. часів деякі апаратні працівники (В. Молотов, Л. Каганович, П. Постишев, Г. Малєнков та ін.) робили стрімку політ. кар'єру, але сам по собі апарат ЦК завжди залишався тех. виконавцем завдань політбюро і секретаріату. Під час загострення систем. кризи рад. ладу в 1970–80-х рр. він почав усамостійнюватися, оскільки був використаний з метою посилення особистої влади ген. секр. ЦК Л. Брежнєвим. Свідченням такого усамостійнення стало обрання 1984 кер. апарату ЦК К. Черненко ген. секр. ЦК КПРС.

Бібліографічний опис:

Демократичного централізму принцип / С. В. Кульчицький // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-21476>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).